

საშინაო შრომის საკითხის გადააზრება¹

ლის ვოგელი

თარგმანი: ლაშა ქავთარაძე

1960-იანი წლების მიწურულიდან და 1970-იანი წლების დასაწყისიდან მოყოლებული, სოციალისტ-ფემინისტები ცდილობდნენ, ქალთა აუნაზღაურებელი საოჯახო შრომა მარქსისტული პოლიტიკური ეკონომიის ჩარჩოში გაენალიზებინათ.² ისინი მიიჩნევდნენ, რომ ასეთი ანალიზი შექმნიდა საფუძველს ქალთა, როგორც დედების, ოჯახის წევრებისა და მშრომელების სხვადასხვაგვარი პოზიციონირების გასააზრებლად და ამგვარად, ქალთა დაქვემდებარებულობის მატერიალისტური ანალიზისათვის. მაშინ, მარქსისტული თეორიის ქალთა გათავისუფლების საკითხზე მორგების ინტერესი საცესებით ნორმალური ჩანდა – და არა მხოლოდ სოციალისტ-ფემინისტებში. რადიკალურმა ფემინისტებმაც ისეხსეს და დაიწყეს ცნებების ტრანსფორმირება, რომლებსაც ისინი მარქსისტულად მიიჩნევდნენ.³

1 ეს ნაშრომი თავდაპირველად 2000 წელს გამოქვეყნდა. მას საფუძველად უდევს 1994 წლის ივლისში, ლიდსში (ინგლისი), სოციალისტი ეკონომისტების კონფერენციისთვის მომზადებული პრეზენტაცია. შინდა, მადლობა გადავუხადო ფილიო დიამანტეს კონფერენციაზე ჩემი მიწვევისათვის და ჩემს თანაპანელისტებსა და აუდიტორიას აქტიური დისკუსიისათვის. ამ ტექსტის გამოსაცემად მუშაობისას განსაკუთრებულად დამეხმარა კრისტინე დი სტეფანოს და ატლანტიკის ოკეანის გადამღიდან და გადმოღმიდან რამდენიმე ანონიმური რეცენზენტის კომენტარები. განსაკუთრებით დავალებული ვარ ჩემი კოლეგის, ჯეიმს დიკინსონის წინაშე, რომლის მახვილი მხერა და დეტალური კითხვები, როგორც ყოველთვის, შეუფასებელია.

2 შეუძლებელია ერთმანეთისაგან გამოიჯნოს სოციალისტი მარქსისტი ფემინისტისაგან 1970-იანი წლების პრაქტიკაში. ამიტომაც, ტერმინ სოციალისტურ ფემინიზმს მე ყოვლისმომცველად ვიყენებ. ამ ნაშრომში, ზოგადად, ტერმინების ამერიკული ვაგება მაქვს გამოყენებული. 1960-იანი წლების ბოლოდან 1970-იანი წლების შუამდე, ტერმინი ქალთა გათავისუფლება იხმარებოდა, ქალთა მოძრაობის შედარებით ახალი თაობის და ალბათ უფრო რადიკალური მიმდინარეობის გასამიჯნად ქალთა ნაციონალური ორგანიზაციის ე.წ. ბურჟუაზიული ფემინიზმისაგან. ქალთა გათავისუფლების მოძრაობაში კი სოციალისტი ფემინისტები ცალკე მიმართულებას წარმოადგენდნენ. გვიანი 70-იანი წლებისთვის, ტერმინი ქალთა გათავისუფლება ჩაანაცვლა სიტყვა ფემინიზმმა. ფემინიზმის ეს ვაგება უფრო ფართო მნიშვნელობის იყო, ვიდრე ადრეულ ეტაპებზე, რითაც ალბათ აღინიშნებოდა ქალთა მოძრაობის შიგნით განმტკბების შორის განსხვავებულობის მნიშვნელობის გაქრობა.

3 მაგალითად, Firestone 1970 და Millet 1970.

ამ ანალიტიკური მცდელობის შედეგად დიდძალი ლიტერატურა შეიქმნა. ქალთა გათავისუფლების მოძრაობის მიმდევრები სწავლობდნენ მარქსისტულ ტექსტებს, ეჭიდებოდნენ მარქსისტულ ცნებებს და ქმნიდნენ ორიგინალური ფორმულირებების მთელ წყებას, რომლებიც კომბინირებას ახდენდა ან, სულ მცირე, ერთმანეთთან აკავშირებდა მარქსიზმსა და ფემინიზმს. ამ საქმისადმი მათი ენთუზიაზმის ხელახალი განცდა დღეს უკვე რთულია.⁴ თუმცა, ეს ენთუზიაზმი შედარებით ხანმოკლე აღმოჩნდა. 1970-იანი წლების ბოლოს, საშინაო შრომის თეორიზების სურვილი მკვეთრად დაეცა. ე.წ. საშინაო შრომის დებატისათვის ზურგის ქცევა განსაკუთრებით თვალში საცემი აშშ-ში აღმოჩნდა. ამ ნაშრომში, კიდევ ერთხელ გადავაკვლევთ თვალს საოჯახო საქმის, შვილის გაჩენისა და აღზრდის აუნაზღაურებელი შრომის თეორიზების სირთულეს. მე ვამტკიცებ, რომ საშინაო შრომის ადრეულ ლიტერატურას დიდწილად მოჰყვა ინტელექტუალური დღის წესრიგი, რომელიც ბოლომდე კარგად გააზრებული არ იყო და ამ ფონზე საკუთარ ნაშრომებს განვიხილავ. ასევე, განვიხილავ თუ როგორ იღებს აუდიტორია ჩემს ამ მცდელობებს. დაბოლოს, გამოვთქვამ ვარაუდს, რომ საშინაო შრომის ადრეული თეორეტიკოსების ეს დაუსრულებელი პროექტი ნამდვილად იმსახურებს სამომავლოდ ჩვენს ყურადღებას.

თეორიები და თეორიზება

„საშინაო შრომის“ თეორიზება უნდა მოხდეს როგორც 1960-იანი წლების ბოლოს, ჩრ. ამერიკელ ქალთა გამათავისუფლებლების კრიტიკის შედეგად აღმოცენებული ცნების, რომელიც შემდგომ დანარჩენ მსოფლიოში, განსაკუთრებით კი, დიდ ბრიტანეთში გავრცელდა. მიუხედავად მისი არსებითი მნიშვნელობისა ქალთა გამოცდილებისათვის, აუნაზღაურებელი შრომა და პასუხისმგებლობები ოჯახურ ცხოვრებაში იშვიათად ხვდებოდა რადიკალურ აზროვნებასა და სოციალისტურ

4 იმ გზნების აღწერისათვის, რომლითაც ფემინისტები მარქსისტულ თეორიას ეკვეთნენ 1960-იან და 70-იან წლებში, იხილეთ Echols 1989; Vogel 1998; ხოლო პერსონალური რეფლექსივისთვის Duplessis and Snitow (eds.) 1998.

პრაქტიკაში. ქალთა გამათავისუფლებლებმა, რომლებსაც უნდოდათ, თავიანთი აქტივიზმი უფრო ადეკვატურ თეორიაზე დაეფუძნებინათ, დაიწყეს საოჯახო საქმისა და შვილებზე ზრუნვის თეორიული სტატუსის ძიება, რასაც საოჯახო შინა მეურნეობებში, როგორც წესი, ქალები ასრულებდნენ. მომდევნო წლებში შეიქმნა საშინაო შრომის დებატის სახელით ცნობილი მდიდარი ლიტერატურა, რომელიც ამ პრობლემის შესწავლით იყო დაკავებული.⁵

საშინაო შრომასთან დაკავშირებული ლიტერატურა წარმოების ადგილად საოჯახო შინამეურნეობებს განიხილავს. შედეგად, საშინაო შრომად გადააზრებული საოჯახო საქმე და ბავშვის მოვლა გაანალიზებულია როგორც სამუშაო პროცესი. ამ დათქმებიდან გამომდინარეობდა კითხვათა მთელი წყება. თუკი საშინაო შრომა სამუშაო პროცესია, მაშინ რა არის მისი პროდუქტი? ადამიანები? საქონელი? სამუშაო ძალა? გააჩნია პროდუქციას ღირებულება? და თუკი გააჩნია, მაშინ როგორ განისაზღვრება ეს ღირებულება? როგორ და რა ან ვინ მოიხმარს ამ პროდუქციას? როგორია საშინაო შრომის გარემოებები, პირობები და შეზღუდვები? როგორია საშინაო შრომის ურთიერთობა სამუშაო ძალის კვლავწარმოებასთან? ზოგად სოციალურ კვლავწარმოებასთან? კაპიტალისტურ დაგროვებასთან? შესაძლებელია თუ არა ადამიანთა კვლავწარმოების საშუალებების პოზიციონირება წარმოების საშუალებებთან შეპირისპირებით, თუმცა განცალკევებულად? შეუძლია თუ არა ამ კითხვებზე პასუხებს ახსნას ქალთა ჩაგვრის საწყისები?

თავდაპირველად ისე ჩანდა, რომ საშინაო შრომასთან დაკავშირებული მზარდი ლიტერატურა განამტკიცებდა და ლეგიტიმაციასაც კი სძენდა სოციალისტ-ფემინისტების ორმაგ ერთგულებას, როგორც ქალთა გათავისუფლების, ისე სოციალიზმისადმი. თუმცა, მალევე თავი იჩინა პრობლემებმა. ცნებებმა და კატეგორიებმა, რომლებიც

5 საშინაო შრომის დებატის მაღალი ხარისხის (და ძალიან მოკლე) მიმოხილვისთვის იხ. Himmelweit 1983a and 1983c. ლიტერატურული მიმოხილვისათვის იხ. Vogel 1986. ასევე ესეები ავტორებთან, Sargent (ed.) 1981, და Hansen and Philipson 1990.

თავდაპირველად თავისთავად ცხადი ჩანდა, სიმყარე დაკარგეს. მაგალითად, სამუშაო ძალის კვლავწარმოების ცნება საკვირველად ელასტიკური გახდა, ის ერგებოდა ყველაფერს, დანყებული ბიოლოგიური გამრავლებიდან, დამთავრებული ნებისმიერი ტიპის საქმიანობით, რომელსაც წვლილი შეჰქონდა ადამიანების ყოველდღიურ არსებობაში – ანაზღაურებადი იქნებოდა ეს, აუნაზღაურებელი, კერძო მეურნეობაში, ბაზარზე თუ დასაქმების ადგილას. ანალოგიურად, საშინაო შრომის კატეგორიის მნიშვნელობამაც მერყეობა დაიწყო. იგულისხმებოდა თუ არა მასში მხოლოდ საოჯახო საქმე? მოიცავდა თუ არა ის ასევე შვილის ყოლას და შვილის გაზრდას? ხშირი იყო ცირკულარული მსჯელობა. მაგალითად, საშინაო შრომა ხშირად გაიგივებული იყო ქალთა შრომასთან და პირიქით, რის შემვევობითაც ქალთა გათავისუფლების მოძრაობის მიმდევრებს შრომის სქესის ნიშნით დანაწილების ახსნა უნდოდათ. გარდა ამისა, დებატის თითქმის სრული ყურადღების ექსკლუზიურად აუნაზღაურებელ საშინაო შრომაზე გადატანით, უფასურდებოდა ქალთა ანაზღაურებადი შრომის მნიშვნელობა, შინა მოსამსახურება იქნებოდა ეს, თუ ანაზღაურებად თანამდებობაზე მუშაობა. მისი განსაკუთრებული აქცენტი ეკონომიკაზე კი, როგორც ჩანს, ყურადღების მიღმა ტოვებდა პოლიტიკურ, იდეოლოგიურ, ფსიქოლოგიურ და სექსუალობასთან დაკავშირებულ მწვავე საკითხებს.

გარდა ამისა, ქალთა გათავისუფლების მოძრაობის მიმდევრებისთვის იმედგაცრუება იყო საშინაო შრომასთან დაკავშირებული ლიტერატურის აბსტრაქტული ხასიათიც. დებატები ისეთი მიმართულებით განვითარდა, რომ არამხოლოდ რთული გახდა მას მიჰყოლოდი, არამედ აქტივისტთა რეალურ წუხილებსაც დაშორდა. ცნებები ერთმანეთს ისე უკავშირდებოდა, რომ მათ აღარ ჰქონდათ ურთიერთობა ემპირიულ გარე სამყაროსთან. დისკუსიები მხოლოდ აბსტრაქტული კი არ გახდა, არამედ არაისტორიულიც. ყველაზე საზიანო კი ალბათ ის გახლდათ, რომ საშინაო შრომასთან დაკავშირებული ლიტერატურის დიდმა ნაწილმა ფუნქციონალისტური განმარტებითი სტრუქტურა გაითავისა. მაგალითად, საშინაო შრომისთვის სოციალური სისტემის საჭიროება გულისხმობდა, რომ

ეს საჭიროება მუდმივად დაკმაყოფილებული უნდა ყოფილიყო. ისმოდა შეკითხვა, სად არის ადამიანის აგენტობის ადგილი ამ დებატში? ამასობაში, სხვა საკითხებთან დაკავშირებით ფემინისტური დღის წესრიგები დულდა, როგორც თეორიულად, ისე პრაქტიკულად. 1980-იანი წლების დასაწყისში, სოციალისტ-ფემინისტთა უმეტესობას გადაწყვეტილი ჰქონდა, რომ „გასცდნოდა საშინაო შრომის დებატს“. მათ უკან მოითხოვეს გაურკვევლობა, კონცეპტუალური ბუნდოვანება, ცირკულარულობა და დაუსრულებელი პროექტის უპასუხო შეკითხვები.⁶

საშინაო შრომის მარქსისტული პოლიტიკური ეკონომიის ჩარჩოს ფარგლებში თეორიზების მცდელობებიდან გადახვევა ერთი შეხედვით გასაგები იყო. ქალთა გათავისუფლების მოძრაობის ბევრი მიმდევარი ფიქრობდა, რომ თეორია პირდაპირ შეესატყვისებოდა ყოველდღიურ საქმიანობას და მიიჩნევდნენ, რომ მოცემული თეორია განსაზღვრავდა პოლიტიკურ და სტრატეგიულ შედეგებს. ამის საპირისპიროდ, ისტორიის ემპირიულ აღწერასა და არსებულ გარემოებებს ისინი თეორიისათვის სათანადო საფუძვლის მომზადების ხერხად აღიქვამდნენ.⁷ საშინაო შრომასთან დაკავშირებული ადრეული ლიტერატურის აბსტრაგირების უარყოფით ისინი ეძიებდნენ კონცეპტუალურ ინსტრუმენტს, რომლის გამოყენებაც შესაძლებელი იქნებოდა ქალთა ცხოვრების შესახებ მონაცემების შესაგროვებლად და ასახსნელად.

აღნიშნული მიდგომა აისახა კონკრეტულ ეპისტემოლოგიურ მიმართულებაში, რომელიც თეორიას ემპირიასთან ერთგვარად პირდაპირ კავშირში ხედავს. თეორია გაგებული იყო როგორც რეალობის მიმართ იზომორფული. როგორც ასეთი, მას შეეძლო ენარმოებინა ემპირიული განზოგადებები, რეგულარულობის ფორმულირებები და მოდელები. ხოლო განმარტებები და პროგნოზები დამოკიდებული იქნებოდა ამ, სავარაუდოდ, ზუსტი რეპრეზენტაციების ექსტრაპოლაციაზე. ამ გაგებით, სოციალურ მეცნიერებებში არსებული ლიტერატურის მსგავსად, თეორია

6 Molyneux 1979.

7 მაგ., იხ. Brenner and Holmstrom 1983; Molyneux 1979; ასევე, გარკვეულწილად, Nicholson 1986.

გაიგება როგორც ფართომასშტაბიანი ინტელექტუალური საქმიანობა, რომელიც დაფუძნებულია ემპირიაზე და რომელსაც შეუძლია აღწერების, განმარტებებისა და პროგნოზების გაკეთება – და ამიტომაც, მას ასევე ძალუძს, წინ წარუძღვეს პოლიტიკასა და სტრატეგიას.

თუმცა, ეს არ გახლავთ თეორიის გაგების ერთადერთი გზა. საშინაო შრომასთან დაკავშირებული ადრეული ლიტერატურის დიდ ნაწილს იმპლიციტურად განსხვავებული მიდგომა ჰქონდა გათავისებულის, რომელსაც ფესვები 1960-70-იან წლებში მარქსისტული თეორიის თავისებურ წაკითხვაში ჰქონდა გადგმული. ყველაზე მეტად ფრანგ ფილოსოფოსთან, ლუი ალთუსერთან დაკავშირებული ეს ალტერნატიული პერსპექტივა თეორიას უსადაგებს ეპისტემოლოგიურ სპეციფიკურობასა და შეზღუდულ მასშტაბს. თეორია, ამ თვალსაზრისით, მძლავრი, თუმცა ძალზედ აბსტრაქტული საქმიანობაა და მკვეთრად განსხვავდება ისტორიისაგან.⁸ როგორც ალთუსერი აღნიშნავს მარქსის „კაპიტალზე“ საუბრისას:

მიუხედავად იმისა, რომ ახსენებს, მარქსი აანალიზებს არა რომელიმე „კონკრეტულ საზოგადოებას“, მათ შორის, დავუშვათ ინგლისს, რომელსაც ის გამუდმებით უბრუნდება პირველ ტომში, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ კაპიტალისტური წარმოების წესს და სხვას არაფერს. ეს აბსტრაქტული საკითხია: რაც ნიშნავს, რომ ის ძალზედ რეალურია და არასდროს არსებობს სუფთა ფორმით, რამდენადაც მხოლოდ და მხოლოდ კაპიტალისტურ საზოგადოებებში არსებობს. გასაგებად რომ ვთქვათ: იმისთვის, რათა შევძლოთ კონკრეტული კაპიტალისტური საზოგადოებების გაანალიზება (ინგლისის, საფრანგეთის, რუსეთის და ა.შ.) გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს იმის ცოდნას, რომ იქ გაბატონებულია ძალზედ კონკრეტული რეალობა, წარმოების კაპიტალისტური საშუალებები, რომლებიც „უხილავია“ (შეუიარაღებელი თვალით), „უხილავი“, ე.ი. აბსტრაქტული.⁹

8 ob. Althusser 1971a; Hindess and Hirst 1975; Willer and Willer 1973; ასევე Marx 1973d.

9 Althusser 1971a, p. 77.

ამ თვალსაზრისით, თეორია აუცილებლად აბსტრაქტულია, ისევე როგორც მკვეთრად შეზღუდული თავის შედეგებში. მას შეუძლია მიგვანიშნოს ნამყვან ელემენტებსა და ტენდენციებზე, თუმცა არ შეუძლია სოციალური ცხოვრების მდიდარი სტრუქტურის აღწერა. კიდევ უფრო ნაკლებად შესწევს ძალა ახსნას მოვლენები, შემოგვთავაზოს სტრატეგიები ან შეაფასოს პოლიტიკური ქმედების პერსპექტივები. ეს ყოველივე ხარისხობრივად განსხვავებული ტიპის ძიებას მოითხოვს – ძიებას, რომელიც არსებულ სოციალურ ფორმაციებში კონკრეტული ისტორიული კვთების სპეციფიკას შეისწავლის.

სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, ეს ალტერნატიული მიდგომა ახდენს თეორიის როგორც ერთგვარი ლინზის კონცეპტუალიზაციას. ლინზა, თავისთავად, ძალიან ცოტა რამეს გვეუბნება ამ კონკრეტულ მომენტში ამა თუ იმ კერძო საზოგადოების სპეციფიკაზე. დამკვირვებლებს სწორედ მხოლოდ აღნიშნული ლინზის გამოყენებით შეუძლიათ მომავლისათვის სპეციფიკებისა და სტრატეგიების შეფასება. თეორიზებასთან – ლინზის შექმნასთან – შედარებით, ემპირიულ კვლევასა და პოლიტიკურ ანალიზთან დაკავშირებული ეს საკითხები განსხვავებულ და, ჩემი რწმენით, გაცილებით უფრო რთულ ინტელექტუალურ შრომას მოითხოვს.

განსხვავებული ათვლის წერტილი

ახლა კი საშინაო შრომასთან დაკავშირებულ ჩემს ნაშრომებს მივუბრუნდები. ჩემი მიზანია, რომ შემოგთავაზოთ ქალთა გათავისუფლების მოძრაობის თეორიზების მაგალითი აბსტრაქტულად ჩაფიქრებული ჩარჩოს ფარგლებში, რომლის შესახებაც ზემოთ გვქონდა საუბარი. ამ გადმოსახედიდან, საშინაო შრომასთან დაკავშირებული დებატი უფრო თეორიული იყო, ვიდრე ისტორიული ან სოციოლოგიური პროექტი. მისი შედეგები კი, მოსალოდნელია, რომ წარმოდგენილი ყოფილიყო აბსტრაქტულ ცნებათა წყებისა და სავარაუდო მექანიზმებისა და ტენდენციების გამოვლენის ფორმით. მათ, თავისთავად, არ

შეედლოთ რეალურად „აეხსნათ“ რაიმე კონკრეტულის – არც გამოცდილების მდიდარი, იდიოსინკრეტული და პირობითი ბუნება და არც ხალხის მობილიზაციისა და სოციალური ტრანსფორმაციის სპეციფიკური ბუნება და მიმართულება. მათ კიდევ უფრო ნაკლებად შეედლოთ პოლიტიკური სტრატეგიების შემოთავაზება. ეს საკითხები იყო ჩართულ მხარეთა მიერ ემპირიული ძიებისა და პოლიტიკური ანალიზის საგანი.

ამდენად, გამოწვევას წარმოადგენდა ისეთი კატეგორიების აღმოჩენა თუ შექმნა, რომლებიც შესაძლებელს გახდიდა ქალთა აუნაზღაურებელი საოჯახო საქმის, როგორც მატერიალური პროცესის, თეორიზებას. ქალთა გათავისუფლების მოძრაობის მიმდევრები, და მათ შორის მეც, მარქსის, ენგელსის, ბებელის თუ სხვების კლასიკურ ტექსტებს ვეცნობოდით, საიდანაც, საუკეთესო შემთხვევაში, ბუნდოვანი თეორიული მემკვიდრეობის მიღება შეგვეძლო. ამის გააზრება, ჩემ შემთხვევაში, იყო ბიძგი მარქსის უფრო ხანგრძლივად, კრიტიკულად ნასაკითხად. ნაკითხვისას ვითვალისწინებდი იმას, რასაც ჩემი გაგებით ალთუსერი გვიჩვენებდა:

კაპიტალს ნუ შეხედავთ ნურც როგორც ისტორიის „კონკრეტულ“ წიგნს და ნურც როგორც „ემპირიული“ პოლიტიკური ეკონომიის წიგნს, იმ გაგებით, რა გაგებითაც ეს ტერმინები ისტორიკოსებსა და ეკონომისტებს ესმით ხოლმე. ნაცვლად ამისა, მასში უნდა აღმოაჩინოთ თეორიული წიგნი, რომელიც აანალიზებს კაპიტალისტური წარმოების წესს. ისტორია (კონკრეტული ისტორია) და ეკონომიკა (ემპირიული ეკონომიკა) ერთმანეთისაგან განსხვავებულ საგნებს შეეხება.¹⁰

თეორიისადმი ამ მიდგომის გამოყენებით ვიმედოვნებდი, რომ წვლილს შევიტანდი უფრო სრულყოფილი თეორიული ლინზის შექმნაში, რომელის მეშვეობითაც ქალთა დაქვემდებარების საკითხი გაანალიზდება.

10 10. Althusser 1971a, p. 78.

კონცეპტუალურ ათვლის წერტილად მე ვიღებ მარქსის ნაშრომებში გამოყენებულ ორ საბაზო ცნებას: სამუშაო ძალასა და კვლავწარმოებას. მარქსისათვის სამუშაო ძალა გახლავთ უნარი, რომელსაც ადამიანი თან ატარებს და რომელიც განსხვავდება მისი მატარებლის ფიზიოლოგიური და სოციალური არსებობისაგან. სამუშაო ძალის პოტენციალი რეალიზდება მაშინ, როდესაც მისი მატარებელი ქმნის რაღაც ღირებულს – სამომხმარებლო ღირებულებას – რომელიც გაიცვლება, ან არ გაიცვლება. თუმცა, სამუშაო ძალის მატარებლები არიან ჩვეულებრივი მოკვდავები და ექვემდებარებიან ცვეთასა და ამორტიზაციას; საბოლოოდ, ნებისმიერი ადამიანი კვდება. ამიტომაც, ზოგიერთი პროცესი, რომელიც ემთხვევა სამუშაო ძალის მატარებლის პირად საჭიროებებს, არის სოციალური კვლავწარმოების წინაპირობა, ისევე როგორც ზოგიერთი სხვა პროცესი, რომელიც მათ ანაცვლებს დროთა განმავლობაში. ყოველდღიური საქმიანობის ეს პროცესები და გრძელვადიანი ჩანაცვლებები ერთიანდებიან ტერმინში „სამუშაო ძალის კვლავწარმოება“.

კლასობრივად დაყოფილ საზოგადოებებში, გაბატონებული კლასი როგორღაც აკონტროლებს სამუშაო ძალის უნარს, აწარმოოს სამომხმარებლო ღირებულება საკუთარი კეთილდღეობისათვის. მეტი სიციხადისათვის, სწორედ ამის გამო შევზღუდე სამუშაო ძალის კვლავწარმოების ცნება პროცესებამდე, რომლებიც ინარჩუნებენ ან ანაცვლებენ სამუშაო ძალას, რომელსაც შესწევს უნარი, რომ მესაკუთრეთა კლასისათვის აწარმოოს ნამატი საქონელი.¹¹ ამ ქვეთავის დარჩენილ ნაწილში მოკლედ მიმოვიხილავ ასეთი სამუშაო ძალის კვლავწარმოების რამდენიმე მახასიათებელს: დაკავშირებულ პროცესებს, ბიოლოგიური გამრავლების როლს და ცალკეულ თანდაყოლილ წინააღმდეგობებს. ამ გზით წინასწარ შევამზადებთ მომდევნო ქვეთავში კაპიტალისტურ საზოგადოებებში სამუშაო ძალის კვლავწარმოების შესახებ დისკუსიას.

11 ამგვარად, სამუშაო ძალის კვლავწარმოება, გამოსაყენებლად ვარგისი ცნება, მკაცრი გაგებით, ხდება მხოლოდ და მხოლოდ დამორჩილებული კლასებისათვის. ეს იმას კი არ ნიშნავს, რომ გაბატონებულ კლასს მიკუთვნებული ქალები არ განიცდიან გენდერულ დაქვემდებარებას, არამედ იმას, რომ მათი მდგომარეობა ასოცირდება მათ როლებთან საკუთრების მფლობელი კლასების შენარჩუნებასა და ჩანაცვლებაში და მოითხოვს დამოუკიდებელ ანალიზს.

მარქსი მიიჩნევდა, რომ სამუშაო ძალის კვლავნარმოებას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს სოციალურ კვლავნარმოებაში, თუმცა არასდროს აღუწერია დეტალურად, თუ რა შედეგები მოჰყვებოდა მას. ის ზოგჯერ აქცენტს აკეთებდა ინდივიდუალური მშრომელის განახლებაზე, სხვაგან კი მუშათა კლასის უმუშევარი წევრების შენარჩუნებისა და განახლების მნიშვნელობაზე ამახვილებდა ყურადღებას. მეტი სიცხადისათვის, კიდევ ერთხელ აღვნიშნავ, რომ მე გამოვყოფ სამი ტიპის პროცესებს, რომლებიც განსაზღვრავენ კლასობრივ საზოგადოებებში სამუშაო ძალის კვლავნარმოებას. პირველი, ყოველდღიურ აქტივობათა ნაირსახეობები აღადგენენ პირდაპირი მწარმოებლების ენერჯიას და მათ სამუშაოზე დაბრუნების საშუალებას აძლევენ. მეორე, იმავე ტიპის აქტივობები ეხმარებიან დაქვემდებარებული კლასის უმუშევარ წევრებს – რომლებიც არიან ძალიან ახალგაზრდები, მოხუცები ან ავად, ან რომლებიც თავად არიან ჩართულები დამხმარე აქტივობებში ან რაიმე სხვა მიზეზის გამო სამუშაო ძალის მიღმა არიან დარჩენილები. და მესამე, განახლების პროცესები სამუშაო ძალას განახლებენ დაქვემდებარებული კლასის წევრების ჩანაცვლებით, რომლებიც გარდაიცვალნენ ან აღარ მუშაობენ.

ამ სამი ტიპის პროცესების ერთმანეთისაგან გამოცალკევებით, სამუშაო ძალის კვლავნარმოების ცნება, შესაძლოა, გათავისუფლდეს ჰეტეროსექსუალური ოჯახის კონტექსტში ბიოლოგიურ გამრავლებასთან დაკავშირებული ნორმატიული დაშვებებისაგან. მიუხედავად იმისა, რომ რეალურ საზოგადოებებში სამუშაო ძალის კვლავნარმოება, ჩვეულებისამებრ, მოიცავდა ბავშვის აღზრდას ნათესაობაზე დაფუძნებულ გარემოში, რომელსაც ოჯახი ერქვა, პრინციპში, იგი, შესაძლოა, სხვაგვარადაც იყოს ორგანიზებული, სულ მცირე, დროის გარკვეულ პერიოდში მაინც. თანამედროვე მუშები კი, შესაძლოა, კოლექტიურად ცხოვრობდნენ საერთო საცხოვრებლებში, მუშაობდნენ დახოცვამდე, ხოლო შემდეგ გარედან, ახალი მუშებით ჩანაცვლდნენ. ასეთ მკაცრ რეჟიმთან მიახლოება ისტორიის განმავლობაში რეალურად არაერთხელ მომხდარა. შეგვიძლია გავიხსენოთ ოქროს საბადოები რომის დაპყრობილ ეგვიპტეში, კაუჩუკის პლანტაციები საფრანგეთის ინდო-

ჩინეთში და ნაცისტური Arbeitslager (შრომითი კოლონიები). ყველაზე ხშირად, არსებული სამუშაო ძალა ორი გზით შეივსება. პირველი, პროცესებით, რომელთაც მე ტერმინით, „თაობათა განახლება“, აღვნიშნავ, როდესაც მუშები აჩენენ შვილებს, რომლებიც თავადაც მუშები გახდებიან, როცა გაიზრდებიან. და მეორე, სამუშაო ძალაში სხვა მუშების შემოსვლით. მაგალითად, ადამიანები, რომლებიც აქამდე საერთოდ არ მონაწილეობდნენ შრომის ბაზარზე, შესაძლოა, ახლა ჩაერთონ ანაზღაურებად შრომაში, როგორც ეს მოხდა 1950-იან წლებში, როდესაც ცოლები შევიდნენ ამერიკაში შრომის ბაზარზე. ადამიანებმა, სამუშაო ძალაში, შესაძლოა, სპორადულად შეაღწიონ, მაგალითად, მოსავლის აღებისას ან ეკონომიკური კრიზისების დროს. იმიგრანტებმა, შესაძლოა, სახელმწიფო საზღვრები გადაკვეთონ სხვა საზოგადოების სამუშაო ძალაში შესასვლელად. ასევე, ადამიანები შეიძლება ძალის გამოყენებით იქნენ გამოდევნილნი, სახლებიდან მოშორებით წაყვანილნი და იძულებით ჩართულები ახალ სამუშაო ძალაში, როგორც ეს მოხდა New-World-ის მონათა პლანტაციებში.

სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, თეორიული თვალსაზრისით, სამუშაო ძალის კვლავწარმოება სულაც არ არის აუცილებლად ასოცირებული ნათესაობაზე დაფუძნებულ კერძო მეურნეობებთან, როგორც ეს ხშირად მოიაზრებოდა საშინაო შრომასთან დაკავშირებულ დებატებში. კერძოდ, ის აუცილებლად სულაც არ იწვევს ამათგან ყველას ან ერთ-ერთს: ჰეტეროსექსუალობას, ბიოლოგიურ გამრავლებას, ოჯახურ ფორმებს ან თაობათა განახლებას. მიუხედავად ამისა, კლასობრივი საზოგადოებების უმეტესობას აქვს ინსტიტუციონალიზებული ყოველდღიური საქმიანობები და თაობათა განახლების პროცესები ოჯახური ფორმის ჰეტეროსექსუალობის სისტემებში. ის, რომ ამგვარი მოცემულობები ემპირიულად ასეთი გავრცელებულია, ცხადყოფს მათ უპირატესობას – რომელთა განხილვა და მუდმივად გადააზრებაც ხდება – სხვა ალტერნატივებთან შედარებით.

კლასობრივი საზოგადოებები, რომლებიც სამუშაო ძალის კვლავწარმოებაში ბიოლოგიურ გამრავლებას ეყრდნობიან, რამდენიმე ტიპის

წინააღმდეგობას აწყდებიან. ორსულობისა და მშობიარობის შემდეგ, გარკვეული დროით, დაქვემდებარებულ კლასს მიკუთვნებული ქალები, სულ მცირე, ცოტა ხნით მაინც განიცდიან უნარების დაქვეითებას სამუშაოსა და ყოველდღიურ საქმიანობაში ჩართვისათვის. დაბალი აქტივობის ასეთ პერიოდებში ქალებმა თავად უნდა იზრუნონ საკუთარი თავის რჩენაზე. ამგვარად, ბავშვის გაჩენამ, შესაძლოა, შეამციროს კონტრიბუცია, რომელიც შეაქვს დაქვემდებარებულ კლასს მიკუთვნებულ ქალს როგორც პირდაპირ მწარმოებელს და თავის რჩენისათვის საქმიანობებში ჩართულს.¹² მმართველი კლასების გადმოსახედიდან, ბავშვის ყოლა ძვირი ჯდება, ვინაიდან ორსული ქალისა და მისი მარჩენალის შრომას, შესაძლოა, ჭარბი საქონლის შექმნაში მიეღო მონაწილეობა, რომ არა ორსულობა. ამავე დროს, დაქვემდებარებული კლასის წარმომადგენლის მიერ შვილი ყოლა ავსებს სამუშაო ძალას და ამდენად, სარგებელი მოაქვს მმართველი კლასებისათვის. გამოდის, რომ არსებობს ფარული წინააღმდეგობა მმართველი კლასების მიერ ჭარბი შრომის გამოყენების საჭიროებასა და მათსავე მოთხოვნებს შორის, თუ როგორ შეუძლია სამუშაო ძალას ამის გაცემა.

დაქვემდებარებული კლასის გადმოსახედიდან კი, შესაძლოა, თავი იჩინოს სხვა წინააღმდეგობებმა. სამუშაო ძალის კვლავწარმოებაზე გათვლილი ზომები, ჩვეულებრივ, სარგებლობს ქალებსა და კაცებს შორის სექსუალობასა და ნათესაობაზე დაფუძნებული ურთიერთობით. სხვა ადამიანებს, ძირითადად, ბიოლოგიურ მამას ან მის სანათესაოს, ანდა თავად ორსული ქალის სანათესაოს ეკისრება პასუხისმგებლობა, რომ დააკმაყოფილოს ქალის საჭიროებები შემცირებული პროდუქტიულობის პერიოდში, რომელიც ბავშვის გაჩენასთანა დაკავშირებული. მიუხედავად იმისა, რომ, ქალებისა და კაცების განსხვავებული როლები, პრინციპში, მხოლოდ ბავშვის ყოლასთან დაკავშირებული იმ რამდენიმე თვით შემოიფარგლება, საზოგადოებების უმეტესობა მათ მიანერს სოციალური სტრუქტურების ნაირგვარობას,

12 პადი ქუიკი (Quick 1977) აღნიშნავს, რომ კლასობრივ საზოგადოებებში ქალთა დაქვემდებარების მთავარი მატერიალური საფუძველი არის არა თავად შრომის სქესობრივი განაწილება ან გენდერული ნიშნით განსხვავება, არამედ ბავშვის გაჩენის დროს დაქვემდებარებულ კლასს მიკუთვნებული ქალების რჩენა.

რომელსაც ოჯახებად ვიცნობთ და რომელიც იქცევა მოცემულობად ყოველდღიური თავის რჩენის საქმიანობისა და თაობათა განახლებასთან დაკავშირებული აქტივობებისათვის. ამ ზომების ლეგიტიმაცია, როგორც წესი, მამაკაცთა ბატონობით ხდება, რომელსაც ზურგს უმაგრებს ქალთა ჩაგვრის ინსტიტუციონალიზებული სტრუქტურები.

ასეთ ზოგად დონეზე მათი არსებობიდან გამომდინარე, იმის პირდაპირ დადგენა, თუ როგორ იჩენს თავს აღნიშნული სხვადასხვაგვარი წინააღმდეგობები და როგორ ხდება მათთან დაპირისპირება რეალურ კლასობრივ საზოგადოებებში, შეუძლებელია. ეს დისკუსია უბრალოდ აჩვენებს, რომ დაქვემდებარებულ კლასს მიკუთვნებული ქალების ბავშვის ყოლის უნარი მათ კაცებისაგან განსხვავებულ პოზიციაში აყენებს ნამატის მოხმარებისა და სამუშაო ძალის კვლავწარმოების საკითხებში. შეიძლება ისინი მუშებიც იყვნენ, თუმცა დამორჩილებულ კლასს მიკუთვნებული ქალების განსხვავებული როლი სამუშაო ძალის შენარჩუნებასა და განახლებაში, გახლავთ მიზეზი იმისა, რის გამოც ეს სიტუაცია განსაკუთრებულია.¹³

კაპიტალიზმი და საშინაო შრომა

წინა ქვეთავი შეეხებოდა სამუშაო ძალის კვლავწარმოების საკითხებს საზოგადოებებში, რომლებიც კლასობრივი ნიშნითაა დაყოფილი. ამ ქვეთავში კი, განვიხილავთ სამუშაო ძალის კვლავწარმოებას განსაკუთრებული ტიპის კლასობრივ საზოგადოებაში, რომელსაც კაპიტალიზმი ეწოდება. ამ თემამზე მარქსი ბევრს საუბრობდა, თუმცა როგორც საშინაო შრომის შესახებ არსებულმა ლიტერატურამ ცხადყო, ეს მაინც არ აღმოჩნდა საკმარისი.¹⁴

13 ანალოგიურად, მმართველ კლასს მიკუთვნებულ ქალებს განსაკუთრებული და საკმაოდ განსხვავებული როლი აკისრიათ თავიანთი კლასის შენარჩუნებასა და განახლებაში.

14 შემდეგი სამი აბზაცი მაქსიმალურად შეკვეცილი სახით წარმოადგენს სამუშაო ძალის კვლავწარმოების ასპექტების მარქსისტულ განხილვას. მას საკმაოდ ვრცლად აქვს მიმოხილული მასალები და იყენებს მდიდარ ემპირიულ მასალას.

მარქსის თანახმად, კაპიტალისტურ საზოგადოებებში სამუშაო ძალა იძენს საქონლის სპეციფიკურ ფორმას, რომელსაც გააჩნია არა მხოლოდ სამომხმარებლო ღირებულება, არამედ გაცვლითი ღირებულებაც. ადამიანების მიერ ნაწარმოებ ამ საქონელს გარკვეული თავისებურებები ახასიათებს. მისი სამომხმარებლო ღირებულება მდგომარეობს მის უნარში, რომ როდესაც კაპიტალისტურ საწარმოო პროცესში გამოიყენება, იგი ქმნის უფრო მეტ ღირებულებას, ვიდრე თავისთავად ჰქონდა. მისი გაცვლითი ღირებულება – რა ღირს სამუშაო ძალის შექმნა ბაზარზე – არის „იმ საარსებო საშუალებათა ღირებულება, რომლებიც აუცილებელია მისი მფლობელის არსებობის შესანარჩუნებლად“,¹⁵ სიდიდე, რომელიც განსაზღვრულია ისტორიულად და სოციალურად მოცემულ საზოგადოებაში, ამ კონკრეტულ მომენტში.

სამუშაო ძალის ღირებულებისა და ნამატის ათვისებაში კაპიტალის ინტერესის ურთიერთობის შესასწავლად, მარქსმა გამოიყენა აბსტრაქცია: საათებში დათვლილი ერთი მუშის სამუშაო დღე (მარქსისთვის მუშა ყოველთვის კაცია, რა თქმა უნდა). „აუცილებელ სამუშაოს“ იგი განმარტავს, როგორც სამუშაო დღის ნაწილს, რომელიც მუშას აძლევს საშუალებას, შეიძინოს საარსებო საშუალებები. ხოლო „ნამატ სამუშაოს“ განმარტავს, როგორც სამუშაო დღის დარჩენილ ნაწილს, რომელსაც კაპიტალისტი აითვისებს.¹⁶ სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, მუშა ნაწილობრივ საკუთარი თავისთვის, ნაწილობრივ კი თავისი უფროსისთვის მუშაობს. პირველი ნაწილი, მუშის აუცილებელი სამუშაო, შეესაბამება მის ხელფასს; მეორე ნაწილი კი, მისი ნამატი სამუშაო, წარმოადგენს ნამატ ღირებულებას უფროსის სამსახურში.

მარქსისთვის კაპიტალისტური დაგროვება ქმნის მოგებაზე ორიენტირებულ მუდმივად ცვალებად სისტემას. თუკი კაპიტალისტს მეტი მოგების ნახვა უნდა, მაშინ ის დაინტერესებულია, რომ საჭირო სამუშაო რაღაც შეიძლება შეამციროს. მარქსს განხილული აქვს მეთოდები (გარდა

15 Marx 1971a, p. 167.

16 უფრო ზუსტად რომ ვთქვათ, მუშის ნამუშევრის შექმნილი ღირებულების ნაწილი მიდის მუდმივი კაპიტალის განახლებაში.

მოტყუებისა), რომლებიც შეიძლება გამოიყენონ ამგვარი შემცირების მისაღწევად. ერთი მხრივ, მათ შეუძლიათ გაზარდონ სამუშაო საათები ან მუშაობის ტემპის ინტენსივობა სამუშაო ძალის ღირებულების შეუცვლელად. მეტი სამუშაო საათი ან უფრო ინტენსიური მუშაობა ნიშნავს, რომ მუშა ზრდის სამუშაო ძალას იმავე ხელფასისთვის. ამგვარად, მისი სამუშაო ძალა იაფდება. აუცილებელი სამუშაოს ამგვარ შემცირებას მარქსი უწოდებდა „აბსოლუტურ ნამატ ღირებულებას“. მეორე მხრივ, კაპიტალისტს შეუძლია, აუცილებელი სამუშაო საწარმოო პროცესის პროდუქტიულობის გაზრდით შეამციროს. გაზრდილი პროდუქტიულობა ნიშნავს, რომ მუშას ნაკლები სამუშაო საათი სჭირდება აუცილებელი სამუშაოს შესასრულებლად, ხოლო უფროსს უფრო მეტი ნამატი ღირებულება რჩება. გარკვეული ლიმიტების ფარგლებში, მუშის ხელფასის გაზრდაც კი შესაძლებელია. ასეთი ტიპის აუცილებელი სამუშაოს შემცირებას მარქსი „ფარდობით ნამატ ღირებულებას“ უწოდებდა.

სამუშაო დღის განმავლობაში აუცილებელი და ნამატი სამუშაოს ურთიერთმიმართების მარქსისეული გააზრება გასაკვირად ცხადია. მისი აქცენტი ცალკეული ინდივიდუალური მშრომელის საჭიროებებზე ერთდროულად გამორიცხავს მთელი იმ დამატებითი შრომის გათვალისწინებას, რომელიც არა მხოლოდ მომუშავეს, არამედ მთლიანად მისი სანათესაოს, მისი თემის და, ზოგადად, სამუშაო ძალის შენარჩუნებასა და ჩანაცვლებას უზრუნველყოფს.¹⁷ თავად ის ფაქტი, რომ ეს სხვადასხვაგვარი პროცესები, შესაძლოა, გამორჩენილი იყოს მარქსის მოსაზრებებში, სულ მცირე ამ მომენტისათვის მაინც, კაპიტალიზმისათვის დამახასიათებელი სოციალური ორგანიზების შედეგია. ისე, როგორც წარმოების არცერთი სხვა წესისათვის, კაპიტალიზმისათვის დამახასიათებელია ყოველდღიური საქმიანობისა და თაობათა ჩანაცვლების საკითხების სივრცითი, დროითი და ინსტიტუციური იზოლირება წარმოების სფეროდან. „ინდივიდუალური მოხმარების“ კონცეფციის გამოყენებისას, მარქსი აღნიშნავდა, რომ კაპიტალიზმი სამსახურს ანაზღაურებადი სამუშაოსაგან რადიკალურად განსხვავებულ ხასიათს

17 თავის სხვა ნაშრომში მარქსი აღნიშნავდა, რომ ასეთი სამუშაო იყო საერთო სოციალური კვლავწარმოების წინაპირობა.

ანიჭებს. ინდივიდუალური მოხმარება მაშინ ხდება, როდესაც „მშრომელი მისთვის მისი სამუშაო ძალისათვის გადახდილ ფულს აქცევს საარსებო საშუალებად“.¹⁸ აქ, მარქსს ძირითადად აინტერესებს კონტრასტი, რომელიც არსებობს მუშის საარსებო საშუალებების ინდივიდუალურ მოხმარებასა და სამსახურში ყოფნისას წარმოების საშუალებების „პროდუქტიულ მოხმარებას“ შორის. თუმცა, მას ბევრი არაფერი უთქვამს ინდივიდუალურ მოხმარებასთან დაკავშირებულ რეალურ სამუშაოზე. ეს გახლდათ კაპიტალისტური წარმოებისათვის სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანი ეკონომიკური აქტივობის სივრცე, თუმცა, მარქსის აღწერაში იგი წარმოდგენილი არ ყოფილა.

საშინაო შრომასთან დაკავშირებული ლიტერატურა ცდილობდა ეჩვენებინა კაპიტალისტურ საზოგადოებებში სამუშაო ძალის კვლავწარმოების სხვადასხვა გზა. ჩემი გადმოსახედიდან, ეს ნიშნავდა აუცილებელი სამუშაოს ხელახალ კონცეპტუალიზაციას, რათა მომხდარიყო მისი ინკორპორირება სამუშაო ძალის კვლავწარმოების პროცესებში. აუცილებელი სამუშაო, ჩემი მტკიცებით, ორი კომპონენტისაგან შედგება. პირველი, რომელსაც მარქსი განიხილავს, გახლავთ აუცილებელი სამუშაო, რომელიც აწარმოებს ხელფასის ტოლფას ღირებულებას. ეს კომპონენტი, რომელსაც მე აუცილებელი სამუშაოს სოციალურ კომპონენტს ვუნოდებ, უწყვეტად არის დაკავშირებული კაპიტალისტური წარმოების პროცესში ნამატ სამუშაოსთან. აუცილებელი სამუშაოს მეორე კომპონენტი, რომელიც ღრმად არის დაფარული მარქსის ნაწერებში, გახლავთ აუნაზღაურებელი შრომა, რომელსაც სარგებელი მოაქვს საქონლის სამუშაო ძალის მატარებელთა და მთლიანად მუშათა კლასის ყოველდღიურობაზე თუ ხანგრძლივ პერსპექტივაზე გათვლილ განახლებაში.¹⁹ ამას მე ვუნოდებ აუცილებელი სამუშაოს საშინაო კომპონენტს, ან საშინაო შრომას.

18 Marx 1971a, p. 536.

19 აბსტრაგირების ამ დონეზე, ტერმინ მუშათა კლასს მე ვიყენებ ყველა იმ ადამიანის აღსანიშნად, რომელიც უქონელია ანუ არ ფლობს წარმოების საშუალებებს. მოსახლეობის უმეტესობა აშშ-ში, ისევე როგორც სხვაგან, ამ გაგებით მუშათა კლასს მიეკუთვნება, რაც საჭიროს ხდის, რომ ნაკლებ აბსტრაქტულ კონტექსტში იყოს განხილული შინამეურნეობების სტრატეგიკაცია პროფესიების, განათლების, შემოსავლის და ა.შ. ნიშნით.

ასეთი განსაზღვრებით საშინაო შრომა იქცა კაპიტალიზმისათვის სპეციფიკურ ცნებად, ფიქსირებული გენდერული დაყოფის გარეშე. ამით იგი გათავისუფლდა რამდენიმე საყოველთაოდ მიღებული დაშვებისაგან, რომელიც თან სდევდა საშინაო შრომასთან დაკავშირებულ დებატს, განსაკუთრებით კი იმ გაგებისაგან, რომ საშინაო შრომა უნივერსალურია და ის მაინცა და მაინც ქალების საქმეა.

აუცილებელი სამუშაოს სოციალური და საშინაო კომპონენტების პირდაპირი შედარება შეუძლებელია, ვინაიდან ამ უკანასკნელს არ გააჩნია ღირებულება.²⁰ ეს ნიშნავს, რომ აუცილებელი მუშაობის ძალზედ ხილვად და ღირებულ სოციალურ კომპონენტს თან ახლავს ჩრდილოვანი, არაკვალიფიციური და (ტექნიკურად) ღირებულების არმქონე საშინაო შრომის კომპონენტი. მიუხედავად იმისა, რომ ბაზარზე მხოლოდ ერთი კომპონენტია წარმოდგენილი, სამუშაო ძალის კვლავწარმოება ორივე კომპონენტს მოიცავს. ხელფასებმა მუშებს, შესაძლოა, მისცეს საშუალება, რომ შეიძინონ საქონელი, თუმცა, ზოგადად, დამატებითი შრომაც – საშინაო შრომაც – უნდა შესრულდეს. საკვები პროდუქტები უნდა მომზადდეს, ხოლო ტანსაცმელს სჭირდება მოვლა და გარეცხვა. ბავშვებზე არა მხოლოდ ზრუნავენ, არამედ მათ ასწავლიან უნარებსაც, რათა მოზრდილი მუშათა კლასის შემადგენელ ნაწილად იქცნენ. დახმარებას საჭიროებენ მუშათა კლასის ის წარმომადგენლებიც, რომლებიც ავად არიან, აქვთ შეზღუდული შესაძლებლობა ან არიან დაუძლურებულნი. ეს ამოცანებიც, ნაწილობრივ, საშინაო შრომამ უნდა შეასრულოს.

სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მე ვამტკიცებ, რომ აუცილებელი სამუშაო გაცილებით უფრო რთული კონცეპტუალური კატეგორიაა, ვიდრე აქამდე მოიაზრებოდა. იგი მოიცავს ორ კომპონენტს, ერთს, რომელსაც გააჩნია ღირებულება და მეორეს, რომელსაც არ გააჩნია. საშინაო შრომა, რომელშიც ადრე მეორე კომპონენტი არ მოიაზრებოდა, მკვეთრად განსხვავდება სოციალური კომპონენტისაგან, თუმცა ის ისევე განუყოფელია

20 გააჩნია თუ არა საშინაო შრომას ღირებულება, მარქსისტული გაგებით, ამ საკითხმა პროვოცირება გაუკეთა მცირე დებატს ქალთა გათავისუფლებასთან დაკავშირებულ ლიტერატურაში. ჩემი აზრით, არ გააჩნია. თუ რატომ ვფიქრობ ასე, იხ. see Smith 1978.

კაპიტალისტური სოციალური კვლავნარმოებისაგან. მას აკლია ღირებულება, თუმცა ის თანაბრად წამყვან როლს ასრულებს ნამატი ღირებულების ათვისების პროცესში. აუცილებელი სამუშაოს შესრულებაში ერთად გამომწვევდელი სოციალური შრომა და მისი ახლად აღმოჩენილი პარტნიორი, საშინაო შრომა, ქმნიან უცნაურ წყვილს, რომელიც მარქსისტულ თეორიაში ჯერ არ შეგვხვდრია.²¹

აუცილებელი სამუშაოს შემცირებისას, კაპიტალისტების ინტერესი, შესაძლოა, გადასწვდეს როგორც მის საშინაო, ისე სოციალურ კომპონენტსაც. თუკი ადამიანი თავისი ენერჯის დიდ ნაწილს საშინაო შრომას მოახმარს – ჭიდან წყლის ამოღება იქნება ეს თუ ცხელი კერძების მომზადება, ტანსაცმლის გამოხარშვა, ბავშვებისათვის წერა-კითხვისა და მათემატიკის სწავლება და ა.შ. – მაშინ ის ნაკლებად ხელმისაწვდომია წარმოებაში სამუშაოდ. და პირიქით, როდესაც საშინაო სამუშაო იკლებს, პოტენციურად დამატებითი სამუშაო ძალა გამოთავისუფლდება შრომის ბაზარზე. მე-19 და მე-20 საუკუნეებში მუდმივად მიმდინარეობდა საშინაო შრომის შემცირება. ადრეული 1900-იანი წლებისთვის საჭმლის მომზადება უკვე ნაკლებ დროს მოითხოვდა, სარეცხის რეცხვა, გარკვეულწილად, ნაკლებად მძიმე საქმიანობა იყო, ხოლო ბავშვებისთვის განათლების მიცემის უმეტესი ნაწილი სკოლების ხელში გადავიდა. მოგვიანებით, გაყინული საკვების, მიკროტალღური ლუმელის, სამრეცხაოების, დღის ცენტრების, ბაგა-ბაღების, საბავშვო ბაღებისა და გახანგრძლივებული სკოლის პროგრამების გაზრდილ ხელმისაწვდომობასთან ერთად, საშინაო შრომა კიდევ უფრო შემცირდა.²² ტექნოლოგიური და არატექნოლოგიური საშუალებებით

21 ეს დისკუსია, რომელიც აზუსტებს, თუმცა არ ცვლის ჩემს ადრეულ მსჯელობას (Vogel 1983), ახლა კიდევ უფრო ნაკლებ დამაჯერებლად ჟღერს. თუმცა, ერთი რამ ცხადია, საშინაო შრომა კონცეპტუალიზდება თუ არა როგორც აუცილებელი სამუშაოს კომპონენტი, დედაბრი ის გახლავთ, რომ უნდა მოიძებნოს გზები მის მარქსისტულ პოლიტიკურ ეკონომიაში თეორიზებისათვის.

22 ნონა გლაზერი (Glazer 1987) განიხილავს „სამუშაოს გადატანას“ საშინაო შრომის შემცირების მნიშვნელოვან კონტრატენდენციას მე-20 საუკუნეში. სამუშაოს გადატანა ხდება მაშინ, როდესაც საქმე, რომელსაც აქამდე გამყიდველი ასრულებდა, ახლა გადადის თვითმოსახურე მყიდველის ხელში, რითაც იზრდება საშინაო შრომა. მარტა ხიმენესი (Gimenez 1990) გლაზერის შრომის გადატანას იყენებს საკუთარ ნაშრომში, სადაც საშინაო შრომის 4 სხვადასხვა ტიპს განიხილავს. მიუხედავად იმისა, რომ შრომის გადაცემის სხვადასხვა მექანიზმი მნიშვნელოვანია, ვეჭვობ, რომ ისინი წინააღმდეგობას უწევდნენ შინამეურნეობაში საერთო ჯამში შესრულებული საშინაო შრომის შემცირების დროში განვიღო ტენდენციებს.

საშინაო შრომის შემცირება არ ნიშნავს, რომ ოჯახები აუცილებლად თავიანთ უფრო და უფრო მეტ წევრს გააგზავნიან ბაზარზე სამუშაო ძალად. თუმცა, ეს ნამდვილად ქმნის უფრო მეტ შესაძლებლობას იმისა, რომ ასე მოხდეს.

რომ შევაჯამოთ, კაპიტალისტები, როგორც კლასი, მომწყვდეულები არიან რამდენიმე წინააღმდეგობრივ წნეხს შორის, მათ შორის: ხანგრძლივ პერსპექტივაში სამუშაო ძალის საჭიროება, ხანმოკლე პერსპექტივაში მშრომელთა და მომხმარებელთა სხვადასხვა კატეგორიის საჭიროება, მათი მოთხოვნა მოგებაზე და მათი სურვილი შეინარჩუნონ ჰეგემონია დანაწევრებულ მუშათა კლასზე. ჩემი თეორიული ჩარჩოს მონახაზში, ეს წინააღმდეგობრივი წნეხები ქმნიან ტენდენციებს და არა წინასწარ განსაზღვრულ გარდაუვალობებს. ამგვარი ტენდენციების არსებობა კი, სულაც არ ნიშნავს, რომ დომინანტი კლასებისათვის სასარგებლო შედეგები მოჰყვება მათ, რასაც ფუნქციონალისტური ინტერპრეტაციები გააკეთებდა. უფრო სწორი იქნება თუ ვიტყვით, რომ სამუშაო ძალის კვლავწარმოების პროცესები ქმნიან საბრძოლო მზადყოფნაში არსებულ სფეროებს. რეალურ საზოგადოებებში, კაპიტალისტები იყენებენ სხვადასხვა სტრატეგიას, რომელთაგან ზოგიერთიც გულისხმობს საშინაო შრომით მანიპულირებას იმგვარად, რომ ისინი, შესაძლოა, გაანალიზდეს როგორც აბსოლუტური, ისე ფარდობითი ნამატი ღირებულების შექმნად. ამავე დროს, დასაქმებულები მიისწრაფვიან, რომ მოიპოვონ საუკეთესო პირობები თავიანთი განახლებისათვის, რაც, შესაძლოა, გულისხმობდეს საშინაო შრომის გარკვეულ ტიპს და დონეს. იმის გამო, რომ კაპიტალიც და შრომაც, ჩვეულებრივ, დანაწევრებულია ცალკეულ სექტორებში, არც სხვადასხვა შრეზე მიღწეული შედეგებია ერთიანი.

ამგვარად, საქონლის სამუშაო ძალის კვლავწარმოების პირობებისათვის ისტორიული ბრძოლიდან შეუთავსებელი ტენდენციის დინამიკა გამოსტკივის. ამის კონკრეტული შედეგები კი მოიცავდა ოჯახზე მორგებულ ხელფასებს ცალკეული ჯგუფებისათვის, ინდუსტრიაში დასაქმებული ქალებისა და ბავშვების უფლებების დასაცავად კანონმ-

დებლობას, შრომის ბაზარზე სქესისა და რასის ნიშნით სეგრეგაციას, ბარაკებში მაცხოვრებელ მიგრანტ მშრომელებს და ა.შ.²³

აქამდე, საქონლის სამუშაო ძალის კვლავწარმოებას ეკონომიკურ ფენომენად განვიხილავდი.²⁴ თუმცა არსებობს კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ფენომენი, რომელიც ასევეა მასთან დაკავშირებული – თანასწორობისაკენ სწრაფვა. მარქსი ამტკიცებდა, რომ კაპიტალისტური საზოგადოებების ამ ფუნდამენტურ პოლიტიკურ მახასიათებელს საფუძველი უდევს საქონლის წარმოებისა და მიმოქცევის არტიკულაციიში.²⁵ წარმოებაში კონკრეტული ხელსაყრელი სამუშაოს ფართო დიაპაზონი აბსტრაქტულ ადამიანურ შრომად, ან ღირებულებად გადაიქცევა. მიმოქცევაში, საქონელი, შესაძლოა, გაცივალოს ბაზარზე, როდესაც იგი განასახიერებს იმ ღირებულების შედარებად ოდენობას. სამუშაო ძალა, რა თქმა უნდა, საქონელია, რომლის ყიდვაც და გაყიდვაც ბაზარზე შეიძლება. შესაბამისად, მუშა და კაპიტალისტი ერთმანეთს ბაზრობაზე ხვდებიან, სადაც მფლობელები ცდილობენ საკუთარი საქონლის გაცვლას. იმისათვის, რათა ტრანზაქცია შედგეს, კაპიტალისტმა მუშებს უნდა შესთავაზოს ხელფასი, რომელიც მათი სამუშაო ძალის ღირებულების თანაზომიერი იქნება. კაპიტალიზმის, როგორც თაღლითი სისტემის, გაგების საპირისპიროდ, ეს სამართლიანი გაცვლაა. ბაზარზე თანასწორობა სრულ ჰარმონიაშია წარმოების დროს ექსპლუატაციასთან.

23 საშინაო შრომის, როგორც სამუშაო ძალის კვლავწარმოების მთავარი კომპონენტის ამ ანალიზს ემპირიული ორეული ჰყავს იმ ცვლილებების სახით, რომლებიც გასული სამი ათწლეულის მანძილზე განიცადა მუშათა კლასის კვლევებმა. ნაცვლად მხოლოდ მუშებსა თუ პროფკავშირებზე ფოკუსირებისა, უამრავი მკვლევარი უფრო ფართოდ მუშათა კლასის შინამეურნეობებსა და თემებს შეისწავლის, როგორც სამუშაო ძალის მატარებლებს, შემნახველებსა და ჩამნაცვლებლებს. იხ. Sacks 1989; Glucksmann 1990.

24 ნენსი ფრეიზერს (Fraser 1998) ვეთანხმები, რომ უმეტესობას იმისა, რასაც ფართოდ გაგებით შეიძლება გენდერული ურთიერთობები ეწოდოს, არ შედის ეკონომიკის სფეროში. აქ მე ვამტკიცებ, რომ მასში მაინც შედის რაღაც ნაწილი, რომელიც ეკონომიკურია და ის მონაწილეობს კაპიტალისტური დაგროვების დინამიკაში და მისი თეორიზება პოლიტიკური ეკონომიის საკითხია. კაპიტალიზმში ქალთა ჩაგვრის ეს მნიშვნელოვანი, თუმცა შეზღუდული ეკონომიკური ასპექტი, ნამდვილად არის მისი სპეციფიკურობის ერთ-ერთი ფაქტორი, განსხვავებით, მაგალითად, რასობრივი ან კლასობრივი დაქვემდებარებისა.

25 აქ, კიდევ ერთხელ, მაქსიმალურად ვკვეცავ მარქსის საკმაოდ გრძელ მსჯელობას.

ამდენად, ადამიანთა თანასწორობა არის არა აბსტრაქტული პრინციპი ან მცდარი იდეოლოგია, არამედ კომპლექსური ტენდენცია, რომელსაც ფესვი წარმოებისა და მიმოქცევის სფეროების არტიკულირებაში აქვს გადგმული. ვფიქრობ, რომ თანასწორობის ნაკლებობა კაპიტალისტურ საზოგადოებაში ქალთა (და სხვა ჯგუფთა) ჩაგვრის სპეციფიკური მახასიათებელია. მართალია, მხოლოდ დაქვემდებარებულ კლასს მიკუთვნებული ქალები ასრულებენ საშინაო შრომას, როგორც ეს ზემოთ იყო განხილული, თუმცა კაპიტალისტურ საზოგადოებაში თანასწორობის დეფიციტით ყველა ქალი იტანჯება.

თანასწორობის მასშტაბების გაფართოების მცდელობები, სულ მცირე, ორ ფრონტზე ქმნის რადიკალურ გამოწვევებს. პირველი, ისინი მიდრეკილი არიან დაქვემდებარებულ შრეებსა და სექტორებს შიგნით თუ მათ შორის განხეთქილების აღმოფხვრისაკენ, თითოეული ინდივიდის უფრო თანასწორი საყრდენისკენ გადაწვევით. მეორე, მათ შეუძლიათ ამხილონ კაპიტალიზმის ფუნდამენტურად ექსპლუატაციური ბუნება, ვინაიდან, რაც უფრო ფართოვდება უფლებების არეალი, კაპიტალიზმის მით უფრო მეტი სოციალური და ეკონომიკური მახასიათებელი იჩენს თავს. არაფრისმომცემი რეფორმიზმის, ანდა, სავარაუდოდ, განხეთქილების შემომტანი იდენტობის პოლიტიკის გამოყენების ნაცვლად, ბრძოლას თანასწორობისათვის, შეუძლია წვლილი შეიტანოს სტრატეგიული ალიანსების შექმნასა და კაპიტალიზმის მიღმა პერსპექტივების დანახვაში.

ჩემი შემოთავაზებული თეორიული სცენარი მთელი თავისი აბსტრაქტულობით რომ შევაჭამო: წარმოების კაპიტალისტურ წესში დაგროვების ლოგიკა და წარმოებისა და მიმოქცევის სფეროებს შორის არტიკულაცია ორმაგად მონიშნავს ქალების პოზიციას. ერთი მხრივ, დაქვემდებარებულ კლასს მიკუთვნებული ქალები და კაცები განსხვავებულ პოზიციას იკავებენ სოციალური კვლავწარმოების მნიშვნელოვან ეკონომიკურ ასპექტებთან მიმართებით. მეორე მხრივ კი, არცერთ ქალს არ მიუწვდება ხელი თანასწორუფლებიანობაზე. რეალურ საზოგადოებებში, ქალთა დაქვემდებარების დინამიკა, სხვა ფაქტორებთან ერთად, ამ ორმაგ პოზიციონირებასაც პასუხობს.

აუდიტორიები და პარადიგმები

1970-იან წლებში საშინაო შრომის თეორიზების მცდელობები მიმართული იყო ორი კონკრეტული აუდიტორიისაკენ: ფემინისტებისკენ, განსაკუთრებით სოციალისტ-ფემინისტებისკენ და მემარცხენეებისკენ. ფემინისტთა უმეტესობამ, საბოლოო ჯამში, უარყო საშინაო შრომასთან დაკავშირებული ლიტერატურა, როგორც არასწორი მიმართულებით განვითარებული მცდელობა, რომელიც მარქსიზმის არასათანადო კატეგორიებს ეყრდნობოდა. მარქსისტთა უმეტესობამ კი, უბრალოდ უგულვებლყო ეს დებატი და არც მისი მიმდევრები გამხდარან და არც პრაქტიკაში გამოუყენებიათ ის. ვერც პოტენციურმა აუდიტორიამ გაიაზრა სრულად ის გზები, რასაც სოციალისტ-ფემინისტები სთავაზობდნენ მათ, იმპლიციტურად თუ ექსპლიციტურად, მარქსისტული თეორიის გადასინჯვისათვის.

ერთ-ერთი ფაქტორი, რამაც, საბოლოო ჯამში, ძალიან შეზღუდა ფემინისტური აუდიტორია, გახლდათ საშინაო შრომის დებატის მიდგომა თეორიისადმი. როგორც მანამდეც აღვნიშნე, ბევრი ფემინისტი ეწინააღმდეგებოდა ეპისტემოლოგიურ პერსპექტივას, რომელიც საფუძვლად უდევს საშინაო შრომასთან დაკავშირებული ლიტერატურის დიდ ნაწილს. ის არა მხოლოდ ძალიან აბსტრაქტული იყო, არამედ, თეორიის საზღვრებსაც ძალიან შეზღუდულად განიხილავდა. კერძოდ, სუბიექტურობისა და აგენტობის საკითხები ამგვარი თეორიის ფარგლებს გარეთ ხვდებოდა. ეს საკითხები უფრო მეტად მიეკუთვნებოდა კონკრეტული ისტორიული ძიებისა და ანალიზის რთულ და უნესრიგო სფეროს. ფემინისტების უმეტესობამ უარყო თეორიის ამგვარი გააზრება და ნაცვლად ამისა, შეეცადა, ეპოვნა თეორია დეტალური ემპირიული აღწერის შესახებ. ამგვარად, თეორიული პარადიგმის ძლიერმა, თუმცა ზოგადად არაღიარებულმა განსხვავებამ ეს ორი პერსპექტივა ერთმანეთისაგან განაცალკევა. დღესდღეობით, გასულ წლებთან შედარებით, გაცილებით უფრო ცხადია ჩემთვის, რომ ერთის მფლობელებმა ვერ შეძლეს ეფექტიანი კომუნიკაცია იმათთან, ვინც გულგრილი არ იყო მეორისადმი. ერთმანეთის ნაშრომების წაკითხვაც კი, რომ

აღარაფერი ვთქვათ სასარგებლო კრიტიკაზე, პარადიგმული შეუთავსებლობის წინააღმდეგობას წააწყდა.²⁶

1970-იან წლებში, მემარცხენეობა, ძირითადად, მტრულად იყო განწყობილი ფემინისტური სოციალიზმის განვითარების ცნებისადმი და მით უმეტეს მარქსისტული თეორიის გადასინჯვისადმი. ბევრ ბანაკში ფემინიზმი განიხილებოდა როგორც არსებითად ბურჟუაზიული და საფრთხე კლასობრივი ერთობისათვის. ამერიკელი მარქსისტი თეორეტიკოსები, ძირითადად კაცები, ზოგადად, იგნორირებას უკეთებდნენ საშინაო შრომასთან დაკავშირებულ ლიტერატურას. ნაწილობრივ, პრობლემა აქაც პარადიგმული შეუთავსებლობა იყო, თუმცა ამჯერად სხვაგვარი. ტრადიციული მარქსისტული პერსპექტივიდან, კაპიტალიზმის დინამიკა, საბოლოო ჯამში, კლასობრივ ექსპლუატაციასთანაა დაკავშირებული. სხვა საკითხები – მაგალითად, გენდერული, რასობრივი ან ნაციონალური ნიშნით ჩაგვრა – შესაძლოა, მნიშვნელოვანი საკითხი იყოს სოციალისტებისთვის, თუმცა ეს საკითხები მარქსისტული თეორიის ფარგლებს სცდება.

1980-იან წლებში, აუდიტორია საშინაო შრომაზე თეორიული მსჯელობისათვის დრამატულად შემცირდა. აუდიტორიის ასეთ კლებაში ცალსახად შეიტანა წვლილი მზარდმა კონსერვატიულმა პოლიტიკურმა კლიმატმა და ბევრი რადიკალური სოციალური მოძრაობის დაღმასვლამ თუ განადგურებამ. ფემინისტურმა ინტელექტუალურმა საქმიანობამ შეძლო, რომ განვითარებულიყო, თუმცა ადრინდელთან შედარებით, გაცილებით უფრო ნაკლები კავშირით ქალთა მოძრაობის აქტივიზმთან. კოლექციებისა და უნივერსიტეტების შენობებში გადარჩენილი, იგი წააწყდა სხვადასხვა ტიპის დისციპლინურ შეზღუდ-

26 თომას კუნი (Kuhn 1962) აღწერს ბევრ სხვადასხვა გზას, როდესაც თეორიული პარადიგმები რჩებიან უხილავები მაშინ, როდესაც მძლავრ გავლენას ახდენენ მათ მომხმარებელთა აზროვნებაზე. თეორიულ ჩარჩოსთან დაკავშირებით, რომელსაც განვიხილავთ, ალთუსერი (Althusser 1993, გვ. 185–6) ასევე საუბრობს ფენომენზე: „დასაბამიდანვე. ჩვენ დაჟინებით ვითხოვდით სტრუქტურული განსხვავების გაკეთებას კომპინატორულს (აბსტრაქტულს) და კომპინაციას (კონკრეტულს) შორის, რამაც მნიშვნელოვანი პრობლემა წარმოშვა. თუმცა, ვინმემ აღიარა ეს? არავის მიუქცევია ყურადღება განსხვავებისათვის... არავინ დაინტერესებულა [ჩემი მიდგომით] თეორიისადმი. მხოლოდ და მხოლოდ რამდენიმე ადამიანმა გაიგო ჩემი არგუმენტაცია და მიზნები“.

ვებსა და პროფესიულ წნეხს. მეტიც, ფემინისტ სწავლულთა ახალმა თაობებმა ხელიდან გაუშვა 1960-იანი წლების გადატრიალებებში ფესვგადგმული, ქალთა გათავისუფლების რადიკალურ მოძრაობაში მონაწილეობის შანსები. როგორც მოსალოდნელი იყო, ფემინისტური თეორიისათვის სოციალისტური აზროვნების რელევანტურობის რწმენა კი დაიკარგა.

1980-იან და 90-იან წლებში, ზოგიერთის გასაკვირად, არ შევსწრებივართ საშინაო შრომაზე თეორიული მსჯელობის დასასრულს. პირიქით, ინტერესის გარკვეული დონე დაჟინებით განაგრძობდა არსებობას. იქ, სადაც მარქსისტული თეორიის შედარებით მძლავრი ტრადიციები არსებობს, ამა თუ იმ მიზეზით, მაგალითად, ინგლისსა და კანადაში, ეკონომისტების, სოციოლოგების და ისტორიკოსების, როგორც ქალების, ისე კაცების პატარა ჯგუფები კვლავაც განაგრძობენ იმ საკითხებზე მუშაობას, რომლებიც მემკვიდრეობით გადმოვიდა საშინაო შრომასთან დაკავშირებული ადრეული ლიტერატურიდან.²⁷

თუმცა, ამ წლების განმავლობაში, აშშ-ში შედარებით ცოტა მკვლევარი იყო დაინტერესებული საშინაო შრომის დებატის ფარგლებში მოქცეული საკითხებით. ფემინისტები, რომლებიც კვლავაც იყენებენ ტერმინოლოგიას, ამას ხშირად უფრო მეტაფორულად აკეთებენ, ვიდრე ანალიტიკურად. მაგალითად, საშინაო შრომა, კვლავაც გაგებულია როგორც ცნება, რომლის არეალიც და დასაქმებულთა წრეც ნათელია (გულისხმობს საოჯახო შინამეურნეობას და ქალს) და რომლის შინაარსიც თავისთავად ცხადია (როგორც წესი, მოიცავს საოჯახო საქმეს ან საოჯახო საქმესა და ბავშვზე ზრუნვას). კვლავწარმოებამ, ტერმინმა, რომელსაც მნიშვნელობა მინიჭებული ჰქონდა სხვადასხვა ცალკეულ ინტელექტუალურ ტრადიციაში, რაც თავდაპირველად დიდი განხილვის საგანი იყო, ასევე შეიძინა უნივერსალური მნიშვნელობა.²⁸ ახალ

27 ინგლისთან დაკავშირებით, იხ. ბიბლიოგრაფია გამოცემაში Gardiner 1997, ასევე ჟურნალი *Capital & Class*. კანადასთან დაკავშირებით, იხ. Hamilton and Barrett 1990, ასევე ჟურნალი *Studies in Political Economy*.

28 1970-იან წლებში კვლავწარმოების ცნების მნიშვნელობების განხილვასთან დაკავშირებით, იხ. Edholm, Harris, and Young 1977; და Beechey 1979. ასევე იხ. Himmelweit 1983b.

ფრაზასთან, „კვლავწარმოების შრომასთან“ ერთად, იგი დღესდღეობით ხშირად გულისხმობს აქტივობათა ფართო სპექტრს, რომელსაც წვლილი შეაქვს ხალხის განახლებაში, მათ შორის, ემოციურ თუ ინტელექტუალურ და ფიზიკურ შრომას, და ანაზღაურებად თუ აუნაზღაურებელ სამუშაოს. ლიტერატურის მიმოხილვისას, ეველინ ნაკანო გლენი აღნიშნავს,²⁹ რომ:

ტერმინმა, სოციალური კვლავწარმოება, უფრო ფართო მნიშვნელობა შეიძინა... რომელიც მიემართება ადამიანების როგორც კულტურული და სოციალური, ისე ფიზიკური არსებების შექმნასა თუ გარდაქმნას. ამდენად, ის მოიცავს გონებრივ, ემოციურ და ფიზიკურ შრომას. ამ შრომის ორგანიზება მრავალი სხვადასხვა ფორმით არის შესაძლებელი – შინამეურნეობის შიგნით და გარეთ, ანაზღაურებადი თუ აუნაზღაურებელი მუშაობით, გაცვლითი ღირებულების ან მხოლოდ სამომხმარებლო ღირებულების შექმნით ... [მაგალითად, საკვები პროდუქტი] შესაძლოა, გააკეთოს ოჯახის წევრმა, როგორც აუნაზღაურებელი საქმე ოჯახში, დამხმარემ, როგორც ანაზღაურებადი საქმე ოჯახში, ანდა ცხელი კერძების მზარეულმა სწრაფი კვების რესტორანში, როგორც ანაზღაურებადი საქმე, რომელსაც მოგება მოაქვს.

ამერიკელი მარქსისტი თეორეტიკოსების უმეტესობა 1980-იან და 90-იან წლებში კვლავაც მამაკაცი იყო და, რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში სოციალისტ-ფემინისტების მიერ შექმნილ ლიტერატურასა და ჩანაწერებს, ზოგადად, ნაკლებ ყურადღებას უთმობდა. ბევრი მათგანი ფემინიზმს განიხილავს ე.წ. იდენტობის პოლიტიკის ნაწილად, რომელსაც მხოლოდ და მხოლოდ მემარცხენეობის დანაწევრება შეუძლია. გარდა ამისა, ისინი ნუხან მარქსისტული თეორიის ერთიანობაზეც. ამავე დროს, როგორც ჩანს, ისინი არ ფლობენ ინფორმაციას თანამედროვე დებატებისა და დისკუსიების ფართო სპექტრთან დაკავშირებით, რომელიც ამ პრობლემებს ეხება. თუმცა კი, რამდენიმე

29 Glenn 1992.

მათგანმა სცადა დიალოგში შესვლა. ზოგიერთი მათგანი გადის გზას, რომელიც უკვე გაკვალულია საშინაო შრომის დებატში და ხელახლა იგონებს ანალიტიკურ კონსტრუქციებს, რომლებიც პირველად 1970-იან წლებში შემოგვთავაზეს ფემინისტებმა. სხვები კი, ქალთა ჩაგვრის როგორც ენასთან, ფსიქოლოგიასა თუ სექსუალობასთან დაკავშირებული საკითხების ინტერპრეტირებას გვთავაზობენ. ამგვარი ინტერპრეტაციისას კი, ქალთა დაქვემდებარებულობას ააგებენ როგორც ნამატის ათვისებისა და კაპიტალისტური სოციალური კვლავნარმოების პროცესებისათვის მთლიანად გარე საკითხს და შედეგად, არ განიხილავენ მარქსისტული პოლიტიკური ეკონომიის საგნად.

საშინაო შრომის ადრეული თეორეტიკოსები ცდილობდნენ, რომ ქალების ცხოვრება კაპიტალიზმის ფუნქციონირების ცენტრში დაეყენებინათ. ისინი იყვნენ ერთ-ერთი პირველები, ვინც ინტუიციურად განჭვრიტეს მარქსიზმის კრიზისის მოახლოება და დაიწყეს მარქსისტული თეორიის შემღვდულობის შესწავლა. მათ მიერ ფემინისტური თეორიისა და მარქსისტული პოლიტიკური ეკონომიის ტრადიციის გამოწვევა, ჩემი აზრით, კვლავაც დაუსრულებელ პროექტად რჩება.

საშინაო შრომა XXI საუკუნეში

საშინაო შრომასთან დაკავშირებული ლიტერატურა დაჟინებით ამტკიცებდა, რომ ქალთა ჩაგვრა საერთო სოციალური კვლავნარმოების ცენტრალური საკითხია. მიუხედავად მისი ყველა პრობლემისა, ეს დაკვირვება ისევ არ არის საფუძველს მოკლებული. კაპიტალს კვლავაც აქვს მოთხოვნები საექსპლუატაციო სამუშაო ძალისა და სათანადოდ შემზადებული საქონლის მომხმარებლების საიმედო წყაროს უზრუნველყოფაზე – მოთხოვნები, რომლებიც მუდამ ბრძოლის საკითხია და ყოველთვის ვერ კმაყოფილდება. გლობალურ დონეზე მიმდინარე რესტრუქტურისაციის პირობებში, პროცესები, რომელთა მეშვეობითაც სამუშაო ძალის შენარჩუნება და განახლება ხდება, რადიკალურ ტრანსფორმაციას განიცდიან და საშინაო შრომას კვლავაც წამყვანი

მნიშვნელობა ენიჭება ამ ცვლილებებში. საშინაო შრომის ფორმები უფრო და უფრო მრავალფეროვანი ხდება და კიდევ უფრო შორდება მამაკაცი – ოჯახში შემომტანი/ქალი – დამოკიდებულის ნუკლეარული ოჯახის ნორმებს. ოჯახების უმეტესობას წვლილი შეაქვს ანაზღაურებადი სამუშაოსათვის გამოყოფილი დროის გაზრდაში, ძირითადად, მათი წევრების მიერ საშინაო შრომისთვის გამოყოფილი დროისა და ხარისხის შემცირების ხარჯზე. სხვა ოჯახები კი, მუდმივი უმუშევრობის, მზარდი მარგინალიზებისა თუ სიღარიბის და მისი შესატყვისის საშინაო შრომის ტყვეებად არიან ქცეულნი. შეიძლება ითქვას, რომ აქ, საუბარია სამუშაო ძალის სექტორის კვლავწარმოებაზე.³⁰ სამუშაო ძალის განახლების პროცესები ასევე მიმოფანტულია გეოგრაფიულად და ხშირად სცდება ეროვნულ საზღვრებს. მიგრაცია კიდევ უფრო ფართოდ გავრცელებული ხდება, რაც იწვევს ოჯახების გახლეჩასა და ახალი ტიპის, არა ნათესაობაზე თუ ნათესაობაზე დაფუძნებული საშინაო შრომის არელების გაჩენას. ამავე დროს, ტრადიციულად მარგინალიზებული ჯგუფების მიერ უფლებებზე დაფუძნებულ თანასწორობაზე ხელმისაწვდომობისა და მასშტაბის ზრდა, რომელიც ბევრი გაგებით სასარგებლოა, მოულოდნელ რისკებსაც წარმოქმნის.³¹

XXI საუკუნეში, ცვლილებებთან ერთად, რომელთა მეშვეობითაც ქალები უდავოდ გაძლიერდებიან, მათ ასევე მოუწევთ მძიმე ტვირთის ტარება. ეს ტვირთი, სხვა დანარჩენთან ერთად, მოიცავს ორმაგი დატვირთვის სამუშაო დღეს, ქმრების არყოფნას, სანათესაოსგან იზოლაციას, მარტოხელა დედობას ადეკვატური სოციალური შემწეობის გარეშე. მოკლედ რომ ვთქვათ, ქალთა გამოცდილება ჯერჯერობით კვლავაც მიუთითებს საშინაო შრომისა და კაპიტალისტურ სოციალურ კვლავწარმოებაში მისი როლის თეორიული გააზრების საჭიროებაზე.

30 ხიმენესი (Gimenez 1990, p. 37) აღნიშნავს, რომ ასეთი ოჯახები „უბრალოდ ადამიანების კვლავწარმოებას ახდენს; და, ადამიანების [სამუშაო ძალას]... რომელიც ბაზარზე მორგებულ უნარებს არ ფლობს, კაპიტალიზმის პირობებში არავითარი ღირებულება არ გააჩნია. განსხვავებული ინტერპრეტაციისათვის იხ. Sassen 1998.

31 მაგ., იხ Vogel 1995.